

RAFFAELE GIANIGHIAN • **Hodorçur**

Khodorciur. Viaggio di un pellegrino alla ricerca della sua Patria

© 2015 Heirs of Raffaele Gianighian

İletişim Yayınları 2258 • Anı Dizisi 69

ISBN-13: 978-975-05-1876-8

© 2016 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2016, İstanbul

EDITÖR Tanıl Bora - Merve Öztürk

DİZİ KAPAK TASARIMI Utku Lomlu

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Raffaele Gianighian Arşivi

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Evrem Türköz

BASKI ve *CILT* Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

RAFFAELE GIANIGHIAN

Hodorçur

Vatanını Arayan
Bir Gezginin Seyahati

Khodorciur

*Viaggio di un pellegrino
alla ricerca della sua Patria*

ITALYANCADAN ÇEVİREN

Serhan Ada

RAFFAELE GIANIGHIAN (CANIKYAN) 1906 yılında Hodorçur kazası yakınlarında, Kısak'ta doğdu. Babası Garabet, tüm vadinin demircisiydi ve dört evlilik yapmıştı. Raffaele'nin annesi olan üçüncü karısı Takuhi Çakalyan, oğlu üç yaşındayken bir zehirlenme sonucunda öldü. Garabet'in ilk eşinden olan tek oğlu Alekan, Gürcistan, Tiflis'te ileri bir yaşta vefat etti. Garabet'in ikinci evliliğinden de iki oğlu olmuştu. Bunlardan Mikel yakınlarda Tiflis'te öldü. Kapriel ise halen Ermenistan Cumhuriyeti'nde, Erivan'da yaşıyor. Raffaele'nin babasının dördüncü eşi Marta Meşhuryan'dan, ikisi de tehcir sırasında Türkiye Kürdistanı'nda hayatım kaybeden iki kızı daha oldu: Ermine ve Harpun. Küçük Raffaele her ikisinin de ölümlerine tanık oldu. Savaşın ve Türkiye'de Ermeni soykırımının başladığı 1915'ten 1919'a kadar Raffaele, Edessa (bugünkü Urfa) yakınlarında Büyükbağ'da kalarak Müslüman oldu ve Abdullah adını aldı. Küçük köle, Kürt cemaatinin Hıristiyan kölesi Raffaele-Abdullah baba (ana – ç.n.) dilini tümüyle unuttu. Dört yıl sonra, ölümden kurtulan öksüzleri arayan bir Amerikan yardım misyonu tarafından bulunarak neredeyse kendi iradesi hilafına İstanbul'a götürüldü ve orada Erzurumlu bir hanım öğretmenden yeniden Ermenice öğrendi. İstanbul'dan Ermeni Mehitarist Rahipleri'nin Venedik'te bulunan San Lazzaro Adası'ndaki Murat-Raphael Koleji'ne gönderilerek lise öğrenimini tamamladı. Daha sonra Pavia'da Ecza Kimyası okudu. Önce Milano'da, sonra da Merano'da bir eczanede iş bularak çalıştı. Cortina d'Ampezzo'da Dina Ghedina'yla tanışarak onunla evlendi. Cortina'ya yerleşerek bir vitrifiye ürünleri mağazası açtı. Dört çocuğu var: Yervant, Nubar, Vartan ve Susanna. Gianighian 22 Ocak 1997'de öldü.

İÇİNDEKİLER

Çevirenin Önsözü	7
Giriş	11

BİRİNCİ BÖLÜM

ERMENİ TÜRK	19
HUNUT	27
VARŞAMBEK	33
TATOS DAĞI GEÇİDİ	37
KUŞÇUDİLİ'NE DÖNÜŞ	41
AREKİ KÖYÜ	45
MAHMUT EFENDİ	49
CİCİBAĞ	55
DOĞDUĞUM KÖY: KISAK	59

İKİNCİ BÖLÜM

SÜRGÜN	69
AVCI MELKON	71
YANGIN YERİ	79
BAYBURT	83
DEDENİN AYRILIŞI	87

EĞİN	91
FIRINCILAR KATLIAMI.....	95
PEDER MATTEO	99
KÜRTLER ARASINDA.....	103
BÜYÜKBAĞ'DAKİ ATÖLYE.....	107

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FIRAT ÜSTÜNDE TRAJEDİ.....	113
BÜYÜKBAĞ'DA KIŞ	119
İLKBAHAR.....	123
DEMİRCİ HOVANNES.....	127
ANALIĞIM MARTA.....	133
NOEL AYINI.....	135
MAPUS GELİN.....	139
SÜNNET	143
İŞSİZ	149
YUSUF DURSUN DEDE.....	153
NANE.....	159
DURSUN AİLESİNİN BÜYÜKBAĞ'DAN AYRILIŞI.....	165
DUL KADINLAR.....	169
HASTALIK.....	173
SOYGUN.....	181
YAĞMA.....	187
BÜYÜKBAĞ'A DÖNÜŞ.....	191
KÜÇÜK AĞA.....	197
NURİ.....	203
SİANUK.....	209
SAVAŞ BİTTİ.....	215
İSTANBUL.....	221
SONUÇ.....	225

Çevirenin Önsözü

Profesör Giorgio Gianighian'la Venedik'te tanıştık. Arkadaşları kendisini “Nubar” diye çağırıyordu. Bir süre sonra dayanamayıp sordum. Her zamanki muzip edasıyla Nubar'ın “gerçek adı” olduğunu söyledi. Karşılıklı ilk sınamaları atlattıp arkadaş olmamız uzun sürmedi. Daha o ilk karşılaşmamızda bana Kisak'dan bahsetmiş olmalı. Babasının bir kitabı olduğundan da.

Sanırım, İtalyanca baskısı tükenmiş olduğundan, kitabın elime ulaşması bir yıla yakın sürdü. Birkaç günde, soluksuz okuyup bitirdim. Bazı kitaplar vardır, okuyunca orada kalmasın, paylaşarak çoğalsın istersiniz. *Hodorçur*'u bitirdiğim anda çevirmek istediğimi biliyordum. Nubar'a danıştığымda, ikiletmeden “Evet,” dedi...

Pietro Kuciukian'ın kapsamlı Giriş yazısına eklenecek fazla bir şey yok. Ben sadece metnin üzerinden birkaç kez geçmiş biri olarak bazı düşüncelerimi yazmakla yetineceğim.

Rapael-Raffi-Abdullah-Raffaele'nin olağanüstü metni birkaç farklı biçimde okunabilir. Gianighian'ın ömrü boyunca değişen adları bile neredeyse geçen yüzyılın tümünü kapla-

yan ve yaşadıkları/yitirdikleri ve atlattıkları bakımından parmak ısırtan hikâyesinin inanılmaz boyutunu haber veriyor.

Hodorçur, adına ne dersek diyelim, *Yed Zeghern*'in, büyük kırımın, soykırımın, büyük acının, bir halkın göz göre göre katledilişinin ve geleceğinin onulmaz yaralarla karartılışının hikâyesi olarak okunabilir. Planlı katliam, cinayet, sürgün, hastalık, tecavüz, aşağılanma, açlık... Gianighian'ın metninde “çaresiz” ve “perişan” sıfatları boşuna sık sık karşımıza çıkmıyor. İnsanın, son ana kadar, ayakta/hayatta kalmaya gayret eden o mucizevi iradesiyle birlikte.

Metni aynı zamanda, bir tür “memleketimden insan manzaraları” olarak da okumak mümkün. Sadece tehcir yıllarındaki o sefalet, savaş, hunharlık, şefkat, dostluk ve düşmanlık manzaraları olarak değil; aynı zamanda aradan 60 yıl geçtikten sonra, *Hodorçur*'dan geriye sadece taşlar kalmışken, aynı yerlerde trajedinin neredeyse süreklilik gösterdiğini adeta kafalara kazıyan bir metin elimizdeki. Çocuk yaştaki teyze oğluyla evlendirilen Nane'nin 1917'deki feci sonu ile Kisak'dan ve oradaki dayanılmaz yoksunluktan ne pahasına olursa kaçmaya çalışan Süleymanoğlu'nun karısının 1977'deki umarsızlığı el ele veriyor adeta.

Ermeniceden İtalyancaya yazarı tarafından çevrilmiş olan metni Türkçeye aktarırken elimden geldiğince onun Türkçe dünyasındaki sesini ve ritmini yakalamaya uğraştım. Bunu ne kadar becerebildiğim tartışılır. Yine de soluk soluğa anlatıldığı (ve belki de yazıldığı) ancak en sonunda anlaşılın bu metnin *flashback*'le başlayan olaylar ve diyaloglar örgüsüyle bir tür senaryo gibi algılanıp okunması da pekâlâ mümkün kanımca.

Hodorçur'u sayıları son yıllarda artan benzeri kitaplardan ayıran iki önemli özelliği var. Birincisi, yazarın, adeta bir günlük tutmuşçasına verdiği yer, insan adları ve olguların ayrıntı zenginliği. Bu bakımdan tarihçilere değerli bir malze-

me sağlayabileceğini de söyleyebiliriz. Keşke Bay Gianighian sağ olsa da kendisine, “Nasıl olup da bütün bunları aklınızda, hem de bu kadar canlı tuttunuz?” diye sorası geliyor insanın. Acıların kurtulunmaz ağırlığı, Köylük’de Dursun De- de’nin çiftliğindeki, babası Demirci Garabed’in elinden çıkma o pulluk demirinin toprakta bıraktığı gibi, derin izler açmış olmalı belleğinde. İkinci ayırt edici özellikse, metne eşlik eden ve pek çoğu Gianighian ailesine ait fotoğraflar ve bir de editoryal katkı olarak eklenmiş olan haritalar.

Bir dilekle bitirmek istiyorum. Kitap yayımlandıktan sonra, kitaptaki fotoğrafların (varsa daha başkalarının ve videoların) ve haritaların yer alacağı bir serginin yanında, *Hodorçur*’un Ermenice ve Türkçe okumalarının yapılacağı bir toplantının düzenlenmesi, çekilen acının sorumluluğunun ortada kalmasına seyirci olmak istemeyen bizlerin, vatandaşımız Rapael Canikyan’a bir küçük şükran ve saygı gösterimiz olabilir.

Son olarak, İtalyanca baskıda karşılıkları bir tür küçük sözlükle açıklanan Türkçe kelimeleri, metinde italik olarak bırakmakla yetindiğimi belirtmeliyim.

SERHAN ADA
Berlin, 23 Nisan 2015

GİRİŞ

Raffaele Gianighian'ın bu belge-kitabında metin baştan başa anılardan oluşuyor. Tüm ifade biçimleri “konuşma diline” o denli yakın ki okur kendini sözlü geleneğe uyan bir tanıklıkla karşı karşıyaymış gibi hissediyor.

Bu kitabı yayına hazırlarken, en başta, bu metni “akıcı” bir İtalyancaya çevirmeyi amaçlamıştım. Daha birkaç sayfa sonra, böyle yaparsam anlatının özgünlüğünü ve anındalığını kaybedeceğinin farkına vararak metni Ermenice aslından yazarın kendisi tarafından İtalyancaya çevrilmiş haliyle, olduğu gibi bırakmayı seçtim. Benim yaptığım, sadece bazı dil bağlantılarını kurmak, bazı açıklama notları eklemek ve metni alt başlıklara göre sıraya sokmak oldu.

Kimi yerde, anlatılan olayların nasıl cereyan ettiği iyi anlaşılıyorsa, bu kısmen o olayların yoğunluğuyla zaman içindeki uzaklığından ve kısmen de İtalyancanın kendisine ait olmayıp Ermeniceden ödünç aldığı ritimden kaynaklanıyor olabilir.

Raffaele Gianighian'ın metni, anlatının ilk kısmında bizi bugünün Türkiye'sine, Kuzeydoğu Anadolu'ya götürdük-

ten sonra, ikinci kısımda, 1915'in Osmanlı Türkiyesi'ne, 20. yüzyılın ilk soykırımının gerçekleştiği döneme taşıyor. Bugün, yetmiş yıllık bir aradan sonra, Nietzsche'ye özgü bir "ebedi geri dönüş" havasında Kafkasya'da anti-Ermeni pogromunun yeniden başladığı bir ortamda, Hitler'in Yahudi Holocaust'u öncesinde söylemiş olduğu "(b)ugün Ermeni katliamını kim hatırlıyor?" sözlerini bir kehanet gibi görmemek elde değil.

Bu belge, bize döneme ait çok az sayıda, onlar da ancak parçalı tanıklıkların ulaşabildiği Ermenilerin yaşadığı bir bölge olan Hodorçur'a ait olması dolayısıyla da büyük önem taşıyor.

Hodorçur (Ermenice "ot ve su"), Kuzeydoğu Anadolu dağlarının arasında, Karadeniz'in kıyılarından Kaçkar Dağları zinciriyle ayrılan ve içinden Çoruh Irmağı'nın geçtiği bir vadi.

Hodorçur her şey: Ev, aile, mutlu çocukluk, önce sevilip sonra kaybedilmesiyle sembolik değer kazanan bir yer, yani "memleket".

Anlatı, adeta bir acı ve yıkım kreşendosu içinde, bir halkın katledilişinin farklı biçimleri ve iniş-çıkışlarını ortaya koyarak okuru da duygusal bir katılımla peşinden sürüklerken anıların ritminde akıl neredeyse kaybolup gidiyor. İnsan kendini, hunhar, derinlerden gelen ve vahşi içgüdüleri dünyasında tehcir ve soykırımın gerçekliğinde yitip gider gibi hissediyor. Taşlar bile acılarını haykırıyor. Bu durumda ölmekten başka elden ne gelebilir?

Gelgelelim, o zor anlarda, küçük şeyler, doğadaki sesler, hareketler, ufak tefek vesileler, önemsiz gibi duran işaretler bizi yeniden hayata döndürüp umut kaynağı olur. Rapa-el için de öyle oldu.

Kaç farklı hayat yaşadı? Ermeni, Kürt, bir daha Ermeni, İtalyan ama daima insana ait olanı olduğu gibi yakalamaya

hazır: Bir iyilik jesti, bir tebessüm, bir anlayış belirtisi ona yaşama gücü verdi; bir tür candamarı işlevi gördü. Yaşadığı tüm dramatik deneyimlere rağmen, iyimserlik ve iman, çocuk Rapael'in hayatında en önemli rolü oynadı. Garezle düşünüp konuştuğu pek az görülür. Üç yaşındayken hayatını kaybeden annesi Takuhi'ye karşı katıksız bir saygısı vardır. Kritik anlarda babasının mezarı başına giderek onun ruhuyla konuşup hep olumlu cevaplar alır. Tüm olup bitene karşın, korkuların, sıkıntıların, ölümün kol gezdiği bir ortamda bile hayat güzeldir.

El işlerini, doğayı sever; bu doğa *basso continuo** işlevi görerek adeta dramın dozunu da artırır. Bir şafak ya da günbatımı görüntüsü ona pençesinde olduğu açlığı unutturmak için yeterli olabilir. “Tek düşüncem ekmek.” “Neden bir türlü yemekten başka bir şey düşünemiyorum?” “Ben de yiyecek peşinde koşup da bulamayan bir köpeğim.”

Kollarında son nefesini veren babasına verdiği sözü tutup Hodorçur'a geri dönme iradesi onu hayatta tutar. Mezarın üzerine uzandığında o sesi duyar: “Sana kötülük yapmanı unut, sevgi hayattır.” “Sana ilk gülümseyenden bir iş iste.”

İşte, delikanlının yüreğindeki bu kin tutmama hali, hayatta kalmasını, ileriye bakmasını, inşa etmesini, iş-güç yapmasını ve artık yaşlandığı bir devirde bir tür hacı gibi memlekette geri dönmesini sağlayan güç, o büyük güçtür.

Bugünün Türkiye'sinde, Hodorçur'da yeniden bulduğu artık yaşlanmış eski oyun arkadaşı ona, “Anadolu'nun dağlarında dolanır dururken bir Türk tarafından öldürülürüm diye korkmuyor musun?” diye sorduğunda ona, “Türkler iyi insanlar, Ermenilerle dost oldular, Anadolu Ermenilerini yok ederek büyük bir hunharlık yapan hükümettir!” diye cevap verdi.

(*) Basso continuo: Barok müzik gruplarında çello, klavsen, lavta ya da org gibi pes sesli çalgılara eşlik eden bas. Türkçeye sürekli bas olarak çevrilmiştir.

Belki de elinizdeki değerli tanıklığın anlamı, bizim için bir uyarı, aynı zamanda yol gösterici olan bu cevapta yatmaktadır.

Metne eşlik eden 1880-1910 dönemine ait fotoğraflar Canikyan ailesine aittir. 1977 yılına ait fotoğraflar ise yazarın kendisi tarafından çekilmiştir.

PIETRO KUCIUKIAN